

העיירה פשיטיק בוערת

אוריאל פיינרמן

(לזכר חברי אלעזר ריינר ז"ל, שהלך לעולמו בטרם-עת. אלעזר הצטרף למסע לפולין של ישיבת נר תמיד מהיישוב חשמונאים, יחד עם בנו אורי, תלמיד הישיבה, ואביו יצחק – ידידי מכבר הימים. במהלך הביקור בפשיטיק, צילם אלעזר, לפי בקשתי, תמונות של העיירה ובית-העלמין היהודי. התמונות מלוות את המאמר, המוקדש לזכרו).

העיירה פשיטיק (Przytyk), בנפת ראדום שבמחוז קיילצה, לא זכתה עד כה לתחנת הדרכה משלה, במפת המסעות לפולין. מדובר בעיירה קטנה, כ-20 ק"מ מצפון-מערב לראדום, בערך בשליש הדרך בין ורשה לקרקוב. ואולם, על-אף אלמוניותה כיום, ראוי לציין שאין יהודי בפולין מלפני השואה שלא שמע את שמה של העיירה פשיטיק. כי כפי שהפוגרום בקיילצה, בתחילת חודש יולי 1946, הפך לסמל לרציחות יהודים בפולין אחרי השואה, כך הפרעות בפשיטיק, בשנת 1936, נודעו כסמל לפגיעות ביהודים בשנים שקדמו לפרוץ מלחמת העולם השנייה. כידוע, כתב המשורר הקרקובאי מרדכי גבירטיג את שירו המפורסם, "ס'ברענט" – "שריפה", או בשמו האחר "אונדזער שטעטל ברענט" – "העיירה בוערת", בעקבות המהומות בפשיטיק, והשיר היה להמנון של יהודי פולין הכלואים בגטאות. ביקור בעיירה הוא, אם כן, הזדמנות לתאר את האנטישמיות הגואה בפולין לפני השואה, (ואולי גם ניסיון כלשהו להסביר מדוע שנאת הפולנים הייתה, לעתים רבות, יוקדת כל-כך בזיכרונם של יוצאי פולין). הזמנה לסיור בעיירה של "העיירה הבוערת", תוך כדי דיבוב של "שרידי קירות" [ש]יעידו מה שפה היה!¹

"בה רוחות שחורות יסערו"

כבר מהמאה ה-15 ידוע על הימצאות יהודים בפשיטיק. כיאה לכל שטעטל גם כאן נמצאו בית-כנסת ובית-קברות, החל מהמאה ה-16. במאה ה-19 נבנה בית-כנסת חדש, ובית-העלמין הישן הורחב. לפני מלחמת העולם השנייה חיו בפשיטיק כ-2,300 יהודים, שהיוו 87% (!) מכלל האוכלוסייה. אותה תקופה הצטיינה בהתגברות האנטישמיות בעיירה. התושבים הפולנים תמכו במפלגת "האנדציה" האנטישמית. ההסתה נגד היהודים ניכרה בעיקר בימי שני, שהיה יום השוק השבועי במקום, שבו אנדקים היו מאיימים על פולנים אשר ביקשו לקנות סחורות בחנויות של יהודים. על הרקע הזה החליטו צעירים יהודים להקים קבוצה להגנה עצמית, לקראת סוף שנת 1935, ואפילו הצליחו לרכוש אקדחים בודדים.

"היא עולה באש"

למחרת חג הפורים, ב-ט"ו באדר תרצ"ו, ה-9 במרץ 1936, ביום השוק השבועי, התרחש הפוגרום המפורסם בעיירה. הכול התחיל כשאנדקים דרשו מאופה יהודי להחזיר לאיכרה פולנייה את כספה, לאחר שזו קנתה אצלו לחמניות, וכשסירב לעשות זאת הפכו את הדוכן שלו בשוק. בהמשך התפרצו איכרים מוסתים לכיכר השוק, הרסו דוכנים ופגעו בסחורות. ברגעים אלה נכנסו לתמונה הצעירים היהודים, כשהם מנסים לעמוד בפרץ. לפתע נורו יריות ומספר איכרים פולנים נפגעו. תגובת הפורעים הייתה להסתער על בתי היהודים. בין היתר, הם פרצו לביתם של יוסף מינקובסקי, סנדלר במקצועו, ואשתו חיה, הורים ל-8 ילדים. תחילה הרסו את הריהוט, ובהמשך הכו בראשיהם של יוסף וחיה ורצחו אותם. לאחר מכן הגיעו כוחות משטרה והפסיקו את המהומות. בסופו של אותו יום הסתכם הפוגרום בשלושה הרוגים יהודים ו-22 פצועים.

למחרת היום הגיע המושל של ראדום, אך הוא בחר להאשים את יהודי פשיטיק בפרובוקציה מכוונת. כך גם העיתונים האנדקים הציגו את המהומות בצורה מעוותת, כשהתוקפים היו היהודים ואילו הפולנים רק ניסו לגונן על עצמם מפגיעה בנפש וברכוש. במקביל ערכה המשטרה חיפוש מדוקדק בבתי היהודים, במטרה לאסוף את הנשק "הבלתי-חוקי", וכן עצרה פולנים ויהודים. אל בית-המשפט שבראדום הועברו 44 פולנים ו-14 יהודים. השופטים לא קיבלו את טענות הנאשמים היהודים בעד הזכות להגנה עצמית, ודנו אותם לתקופות מאסר מחצי שנה ועד לשמונה שנים.

¹ כיוון שהעיירה פשיטיק נמצאת כשעה וחצי נסיעה מקיילצה, קיימת אפשרות לחבר בין שתי התחנות, העוסקות שתיהן באנטישמיות הפולנית, לפני המלחמה ואחריה. ברור שנושא זה הנו רגיש ושיש להעלות אותו בזהירות, אך יחד עם זאת, אי-אפשר להתעלם מהלך-הרוחות האנטי-יהודי בפולין בשנות השלושים.

"חיש הושיטו יד אוהבת"

האירועים בפשיטיק הכו גלים בקהילה היהודית ברחבי פולין, ובמיוחד בוורשה, שבה הקהילה נרתמה מיד לפעולות עזרה בראשותו של הסנאטור פרופ' משה שור. במקביל הכריז הוועד המרכזי של הבונד על שביתה כללית בכל רחבי פולין, שנועדה ל-17 במרץ. למעשה הצטרפו להפגנה של הבונד ארגונים יהודים רבים, לרבות יריבים פוליטיים, כך שהשביתה הייתה לפעולת מחאה של כלל הציבור היהודי כנגד האנטישמיות הגואה במדינה. באותה הזדמנות גם מחאו המפגינים כנגד ההצעה לאסור את השחיטה הכשרה, הצעה שהועלתה בפרלמנט הפולני ביום הפרעות בפשיטיק.² כאן המקום לציין, שגלי הפגיעות ביהודים בפשיטיק לא נרגעו גם לאחר הפוגרום. כחודש לאחר המהומות רוססו מצבות בבית-הקברות היהודי בכתובות אנטישמיות. בהמשך מנעו אנשי האנדזיה מאיכרים, אשר ביקשו לסחור עם היהודים, להיכנס לעיירה. כן הועלה באש ביתה של יהודייה אשר שימשה כעדה במשפט בראדום. ההערכה היא, שכ-30 משפחות עזבו את העיירה בגלל האירועים.

"כי הלהבות יתמידו"

הפרעות בפשיטיק לא היו אירוע יוצא דופן באמצע שנות השלושים בפולין. בטבלה המצורפת ניתן להתרשם מהשכיחות של פגיעות ביהודים, ברכוש או בנפש, במחצית השנייה של שנות השלושים.

1935 – גרודנו

1936 – מרץ: פשיטיק

יוני: מינסק מאזובייצקי

1937 – מאי: בריסק

יוני: צ'נסטוחובה

בסך-הכול נרצחו בפולין, בשנים 1935-1937 בלבד, 79 יהודים ו-500 נפצעו.

ואולם, האירועים בפשיטיק הפכו לציון-דרך טראומטי, לסמל של תקופה קשה עבור יהודי פולין. והתקופה הייתה, אכן, קשה מאוד עבור הציבור היהודי במדינה. אלה היו שנים שבהן שאפו רוב הפולנים להביא לפוליניזציה של המדינה. הפיתרון הרצוי היה הגירה של יהודים. את המטרה הזאת ניתן היה להשיג, מבחינתם, בלחץ בלתי-פוסק על כלכלת היהודים, בהגבלת אחוז הסטודנטים באוניברסיטאות ובהרחקת היהודים ממשורות ממשלתיות. התפיסה הייתה שכל אלה ידחקו את היהודים בפולין לעזוב את המדינה.

כך לדוגמה, ימים ספורים לפני הפרעות בפשיטיק, פנה הקרדינל אוגוסט הלונד באיגרת פומבית אל הציבור הרחב באלה המילים:

אכן, היהודים שולחים ידם בהונאות, מלווים בריבית קצוצה ומדיחים נשים לזנות. אכן, בבתי-הספר נודעת לנוער היהודי השפעה שלילית על הנוער הקתולי מנקודת ראות דתית ואתית. אולם הבה ננהג בצדק. לא כל היהודים כאלה הם. מוטב לו לאדם להעדיף את בני-עמו בעסקים מסחריים ולפסוח על חנויותיהם של היהודים ועל זוכניהם בשווקים, אבל אין היתר להרוס עסקיהם של יהודים, לנפץ חלונות, להשליך פצצות לבתיהם...³

הסיפא של איגרת הרועים אכזבה את אנשי האנדזיה, שלא אהבו את פנייתו של החשמן למזעור פגיעות פיזיות ביהודים. כך גם ראש הממשלה, הגנרל סקלאדקובסקי, ניסח את המדיניות הכמעט-רשמית כלפי היהודים: "פגיעות פיזיות ביהודים – לא; מאבק כלכלי בהם – אדרבה". באווירה אנטישמית ששררה ברחבי המדינה, ועם מדיניות רשמית שכזו, אזי לא היה מרחק רב כדי שקיצונים, בעיקר מהמחנה האנדקים, רק יחליטו לזרז את התהליך במעשי אלימות פיזית ביהודים.

"עקבותיה לא נשארו"

מיד לאחר כיבושה של פשיטיק בידי הגרמנים, ב-5 בספטמבר 1939, הצטוו היהודים להתייצב בבית-הכנסת המקומי לשם רישום לעבודות כפייה. כשקבוצות העבודה יצאו מהעיר, העלו הנאצים את בית-

² לאחר דיונים ארוכים בסיים, התקבלה ההצעה של הממשלה שלא לאסור את השחיטה הכשרה, פרט לאזורים שהיהודים מהווים בהם פחות משלושה אחוזים מכלל האוכלוסייה, שם יוכלו השלטונות שלא לאשר שחיטה יהודית מסורתית.

³ מרטין גילברט, **אטלס השואה**, משרד הביטחון, תשמ"ו, עמ' 20.

הכנסת ואת בית-המדרש באש. בהמשך, הוקם יודנראט, עבור כ-3,000 היהודים המקומיים. מספר היהודים גדל בשל בואם של פליטים ממערב פולין, ובמיוחד מלודז'. לקראת הפלישה לבריה"מ, באביב 1941, הקימו הגרמנים מחנות צבא חדשים באזור, ועל כן יהודי פשיטיק גורשו אל יישובים סמוכים, דוגמת פשיסחא. מעתה היה גורלם של יהודי פשיטיק כגורלם של יהודי מחוז ראדום, ובשנת 1942 נשלחו רובם למתקן ההשמדה שבטרבלינקה.

"את כולנו פה ישמידו"

האדם אשר חייד את משמעות הפרעות בפשיטיק היה המשורר מרדכי גבירטיג. כידוע, אין משורר אשר ידע לתאר את הווי חיי היהודים בפולין כמוהו, עד כדי כך שאמרו ש"אם יש את נפשך לדעת מה היו חיי היהודים בפולין – לך לך לשיריו של מרדכי גבירטיג".⁴ ב-120 השירים שחיבר, תיאר "הטרובדור היהודי העממי", שבמקצועו עבד כנגר, את הדאגות היומיומיות של "עמך ישראל", את רגעי השמחה והאבל, את הקשיים בגידול בנים, את ההתמודדות עם הרעב ועוד. גבירטיג, שניגן בחליל רועים (הפויארקה הפולנית) אך לא ידע סולפז', ניחן ביכולת אלתור מדהימה בבואו להלחין את שיריו. לעתים התבסס על מנגינות ששמע בעבר, לדוגמה, כששירת במלחמת העולם הראשונה כסניטר בבית-חולים צבאי בקרקוב. באותה תקופה פגש חיילים פצועים מכל רחבי האימפריה האוסטרו-הונגרית, והיה שומע מהם נעימות, עליהן התבסס, בין היתר, כשהלחין את שיריו הידועים. ברור ששירים רבים גם מבוססים על המסורת המוסיקלית היהודית על ענפיה השונים, במיוחד הליטורגית או החסידית.⁵ גם בימי השואה המשיך גבירטיג, כ"זמרם של המוני הנספים" כפי שלעתים הוכתר, לחבר שירים. מאותה תקופה ידועים כ-20 שירים, אשר רוכזו בספר "ס'ברענט", שראה אור בשנת 1946. השירים האלה משקפים שלוש תקופות בחיי המשורר בימי השואה. תחילה נשאר גבירטיג בקרקוב, מכיבוש העיר בידי הגרמנים ועד חודש אוקטובר 1940. מבין שיריו המעניינים מתקופה זו נזכיר את השיר "ס'טוט ווי" – "מכאיב מאוד", שבו המשורר מאשים את הפולנים, שעל-אף סבלם מהכיבוש הנאצי אינם מגלים אמפטיה ליהודים ושמחים לאיד בגורלם הקשה.⁶ בתחילת הסתיו של 1940 נאלץ גבירטיג לעזוב את בירת הגנרל-גוברנמאן והוא עבר לכפר לאגיבניקי (Lagiewniki) שבאזור קרקוב. באפריל 1942 חזר לקרקוב, אל הגטו שבשכונת פודגוז'ה, שבו חי פחות מחודשיים, עד שנרצח במהלך האקציה של חודש יוני 1942. כאמור אין עוד שיר שניתן לראות בו "שיר שואה" כמו "ס'ברענט", שגבירטיג חיבר והלחין בשנת 1938. אמנם השיר נכתב לפני השואה, ואולם הוא הפך להמנון היהודים בפולין, כי ראו בו נבואה שהגשימה את עצמה על השואה המתקרבת, כפי שכתוב בשיר ש"את כולנו פה ישמידו". מובן שיותר מאשר בכל מקום אחר, היו שרים את השיר בקרקוב, עירו של גבירטיג.

"רק בידכם בלבד היא העזרה"

אלה שהפכו את השיר להמנון של ממש היו לוחמי המחתרת בגטו קרקוב. גבירטיג, כיאה למשורר שגם רואה מתפקידו כדי להזהיר, לחנך או להכין את הלבבות לתפיסת-עולם חדשה, לא רק ביקש להתריע מפני הבאות, אלא גם לקרוא לנוער לקחת את הגורל לידיו. כשקמה מחתרת "החלוץ הלוחם" בגטו קרקוב, הזדהו הלוחמים עם מילות השיר: "רק בידכם בלבד היא העזרה" ו"אל נא תחבקו ידיים". גבירטיג, שבחודשיים האחרונים לחייו שהה בגטו קרקוב והיה שרוי במצב נפשי קשה למדי, ידע על הפיכת שירו להמנון של חברי המחתרת, וזה עודד את רוחו במקצת. מתברר שאפילו לאחר שנעצרו בכלא מונטלופיך שבקרקוב, המשיכו לוחמות המחתרת לשיר את "ס'ברענט", ולעתים גרמה השירה האדירה לסוהרת נרגזת להיכנס אל תא האסירות על מנת להשתיק אותן. הרוח החיה בכלא הייתה גוסטה דרנגר, היא "יוסטינה", שדאגה לתרגם את השיר מיידית לפולנית.

⁴ יששכר פאטר, מוסיקה יהודית בפולין בין שתי מלחמות עולם, הקיבוץ המאוחד, 1992, עמ' 63.

⁵ מעניין שרוב שיריו של גבירטיג הולחנו בסולם מינורי, המשרה אווירה של עצבות, ולא בסולם המז'ורי החזק.

⁶ בהקשר לכך, ראוי להזכיר את הכותרת שנבחרה לפרק העוסק ביחסים שבין יהודים לפולנים, על-ידי גבריאלה נסים וגבריאלה אשכנזי, מחברי הספר "היהודים הסמויים – יהודי אירופה המזרחית מימי הקומוניזם ועד היום". הכותרת היא "פולנים ויהודים: קורבנותיה של אותה מלחמה שלמרות זאת נותרו אויבים". גבריאלה נסים וגבריאלה אשכנזי, "היהודים הסמויים – יהודי אירופה המזרחית מימי הקומוניזם ועד היום" (מאיטלקית: אלון אלטרס), הוצאת דביר, תל-אביב 1998, עמ' 111.

סיור בעיירה – "רק שירידי קירות יעידו"

באופן כללי, ניתן לומר שפשיטיק שמרה על אופייה כעיירה קטנה. מוקד הסיור היהודי במקום הוא בית-הקברות, בכניסה המזרחית לעיירה. מסביב לבית-העלמין בנויה גדר המעוטרת במנורות. אין צורך לתאם כניסה או לחפש מפתחות, שכן פרצה בגדר מאפשרת כניסה חופשית, בעיקר עבור עוברי-אורח העוברים דרך בית-העלמין אל היער הסמוך...

עשרות מצבות, רובן שוכבות על האדמה, משמשות עדות לקהילה המקומית. כמו בבתי-עלמין אחרים, גם כאן הכיתוב והתבליטים שעל המצבות מזכירים יהודים אשר הלכו לעולמם בזמן אחר.

בעיירה עצמה מומלץ לבקר ברינק, היא כיכר השוק, שהייתה אחת מזירות ההתרחשות במהלך אירועי הפרעות ב-1936. לא הרחק משם, עמד בית-הכנסת אשר נשרף בידי הגרמנים. עץ ערבה בוכייה עדיין צומח במקום. כן ניתן להגיע עד למגרש הבית – שכבר אינו קיים – שבו התגוררו יוסף וחיה מינקובסקי, שנרצחו בידי הפורעים.

אלה שרידיה של העיירה פשיטיק, אשר הייתה לסמל לאנטישמיות הגואה בפולין ולשוואה המתקרבת.

הכניסה לבית-העלמין בפשיטיק

מצבות בבית-העלמין. ברקע – בתי העיירה פשיטיק

המגרש של בית-הכנסת לשעבר. ברקע – הרינק

מיקום הבית שבו התרחש הפוגרום. הבית הנוכחי חדש